

Irodalom

- FARKAS TAMÁS (2008): The research of official family name changes in Hungary. *Onomastica Uralica* 7: 87–102.
- FARKAS TAMÁS–KOZMA ISTVÁN szerk. (2009): *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Budapest, Gondolat–Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- N. FODOR JÁNOS (2010): *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban*. Magyar Névtani Értekezések 2. Budapest, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék.
- HOFFMANN ISTVÁN (2008): A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- KARÁDY VIKTOR–KOZMA ISTVÁN (2002): *Név és nemzet. (Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig)*. Budapest, Osiris Kiadó.

SEBESTYÉN ZSOLT: **Kárpátalja településeinek történeti helynevei. (A kataszteri térképek és birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján.)**

Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó, 2008. (236 lap)

SEBESTYÉN ZSOLT: **Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára.**

Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó, 2010. (168 lap)*

1. 2008-ban látott napvilágot SEBESTYÉN ZSOLT kataszteri iratok alapján összeállított kárpátaljai helynévtára, amely hat vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Szabolcs, Szatmár) 476 egykori és mai településéről tartalmaz helyneveket. A szerző Bereg vármegye 235 települését, Ung 92, Ugocsa 46, Máramaros 99, Szabolcs három, Szatmár megyének pedig egy települését és az azok határában említett mikrotoponimákat adja közre. E kötet összeállításakor a szerző célja „minden kárpátaljai település történeti névanyagának összegyűjtése és közzététele” volt (17). Kutatóink ugyan foglalkoztak e térségből egyes megyék, mint például Bereg (MIZSER 1994, 2007 stb.), Ugocsa (KOCÁN 2007, 2008 stb.) helynévkincsével, Kárpátalja teljes területéről azonban mindezidáig mégsem jelent meg összefoglaló történeti helynévgyűjtés. SEBESTYÉN ZSOLT munkája ezt a hiányt igyekszik pótolni.

A kötet 19–20. századi helynévanyagot mutat be a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi fiókjában fellelhető kataszteri térképek, birtokrészleti jegyzőkönyvek és határjárások alapján. Az összegyűjtött helynevek elsősorban az

* A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

1850–60-as évekből, valamint a 20. század elejéről valók. Az adattárban a településnevek felsorolásakor a szerző első helyen az adott település országos helységnevérendezés (1898–1912) során törzskönyvezett névalakját tünteti fel, majd — ha nem mutatkozik azonosság — a helység történeti nevét közli, mindezeket pedig a ma használatos hivatalos ukrán név követi, mint például a Bereg vármegyei *Alsó-határszeg* ~ *Nagyrosztoka*, *Poztoka* (21) vagy az Ugocsa megyei *Tiszaszászfalu* ~ *Szászfalu*, *Cacove* (174) esetében. Kárpátalja soknemzetiségű vidékén magyar, ruszin, román, szlovák és német nevek egyaránt megtalálhatók, a szerző pedig megőrizte az eredeti iratokban használt írásmódot, és a különböző írásvariációkat is közreadja. Sok esetben szerzői megjegyzéseket is olvashatunk az egyes települések határában említett mikrotoponimák nevei mellett, amelyek elsősorban a helyfajtájára vonatkozó információkat tartalmaznak. Ezek jelzésére azért van szükség, mert „egyes települések határában egymás mellett több, azonos alakú helynév él különböző denotátum megnevezéseként” (18). Névmutatók hiányában a megyék szerinti betűrendbe szedett névközlés segíti a névanyagban való eligazodást.

2. Az e munkában megkezdett kutatási irányt mintegy folytatva SEBESTYÉN ZSOLT egy szűkebb régió, a történelmi Bereg vármegye településneveit vonta alapos vizsgálat alá, és 2010-ben közreadta Bereg vármegye helységneveinek etimológiai szótára című kötetét. Az Árpád-kori Magyarország vármegyéinek helyneveiről történeti-etimológiai szótárak már korábban is készültek a Magyar Névtár Kiadványai című sorozatban, s ezek rendezési elvei SEBESTYÉN ZSOLT számára is mintául szolgáltak (7). BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY Győr (1998), PÓCZOS RITA Bodrog és Borsod (2001), RÁCZ ANITA Bihar vármegye településneveinek (2005, 2007), TÓTH VALÉRIA pedig Abaúj és Bars vármegye valamennyi helynévfajtájának (azaz a településnevek mellett a víz- és a határneveknek) az összegyűjtését és nyelvi elemzését végezte el (2001a és 2001b). SEBESTYÉN ZSOLT munkája a ma is létező helységek nevei és ezek etimológiája mellett MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER Szabolcs–Szatmár megyei kötetéhez (1972) hasonlóan az elpusztult települések megnevezéseivel is foglalkozik. A monográfia a trianoni békeszerződés idején (1920) már létezett településneveket tartalmazza, a később, csehek és ukránok által alapított falvak nevei azonban nem kaptak helyet a munkában.

2.1. Felépítését tekintve a kötet három egységből áll. A rövid, ötoldalas bevezetésben (5–9) az olvasó áttekintést kap a történelmi Bereg vármegye településtörténetéről, valamint a szótár felépítéséről. Ebben a részben olvashatunk a spontán letelepedésekről, valamint a 14., 16. és 17. századi tudatos telepítő politika eredményeiről. A következő, a központi egység (13–161) a történelmi Bereg vármegye történeti-etimológiai szótárát foglalja magában, amelyet hasznos segédletek követnek. Az adattári részt térképszelvények teszik még szemléletesebbé. Mindezek mellett az országos helységnevérendezés során megváltoztatott nevek

listája, valamint a magyar–ukrán helységnév-azonosító nyújt fontos segítséget a nevek viszonyrendszerében eligazodni vágyó kutatóknak.

2.2. A szótár névcikkei Bereg megye több mint 400 településnévének első említéseit tartalmazzák egészen a 20. századdal bezáróan. E tág időintervallumban egyes helységek legkorábbi adatai már a 13. századtól megjelennek, mint például *Bátor* (1232/1360: *Batur*, 22), *(Nagy)muzsaly* (1232: *Muse*, 104), *Szernye* (1270: *Zyrnua*, 128) stb. településeké, másoknál, elsősorban a később telepített falvak esetében ugyanakkor csak a 16–17. századból valók az első adatok: például *(Alsó)hrabonica* (1600: *Rabonica*, 13), *Kupinfalva* (1576: *Kupinfalva*, 88), *Zbuna* (1648: *Zbuna*, 148) stb. településeknél. Fontos hangsúlyoznunk azonban, hogy e képet nemcsak a tudatos telepítő politika, hanem a nevek dokumentáltságának bizonyos értelemben véletlenszerű alakulása ugyancsak befolyásolhatta.

A történeti helynévszótárak készítői számára a címszóválasztás kérdése rendre igen nehéz feladatként jelentkezik. SEBESTYÉN ZSOLT szótárában címszóként a település „történelmi hivatalos nevét” szerepelteti, azaz azt a névalakot, amely „az írásos forrásokban általában a legkorábbi időktől szerepel, s mind a hivatalos, mind a népi névhasználatban évszázadokon keresztül elterjedt volt” (8). Ezzel a „fogódzóval” kapcsolatban persze talán nem indokolatlan felvetni azt a kérdést, hogy vajon hogyan érhető tetten a hivatalos és a népi névhasználatban egyaránt elterjedt, évszázadokon keresztül használt névformák az írott forrásokban, azaz milyen kritériumok segítenek bennünket e két névhasználati kategóriához való tartozás megítélésében. A szótárt olvasva erre vonatkozóan nem kapunk információkat.

A szótár névcikkeinek címszavai tehát — ahogyan a szerző is megjegyzi (8) — nem minden esetben az „elsődleges nevek”. SEBESTYÉN ZSOLT a névmagyarozatokban azonban természetesen mindig ezekből indul ki, mint például *Medvegyóc* (96), *Sztrojna* (133) települések esetében, amelyek 16. (1543: *Medwefalwa*), illetve 15. századi (1430: *Ztroyfalwa*) első adatai szolgáltatják az eredeztetés alapját. A magyar és ruszin névvel egyaránt rendelkező települések nevei közül a szerző „a forrásokban korábban vagy gyakrabban szereplő”-t tartja elsődlegesnek (8), amelyet címszóvá is emel. Ezen településnevek esetében a kronológia és a gyakoriság között a fent említett összefüggést valóban láthatjuk, azaz a legkorábban említett helynév fordul elő legtöbbször a forrásokban. Ez a név pedig a legtöbb esetben — kivéve például *Deskófalva* (39) települést — egyúttal az országos helységnévrendezés (1898–1912) előtt használt történeti név is, mint például a korábban említett *Nagyrosztoka* (105), valamint *Bukóc* (30), *Polyánka* (117), *Zagyilszka* (146) stb. esetében.

A szócikkek első része lexikonszerű leírással lokalizálja a neveket. Ezek után a településnevek történeti adatainak bemutatása következik. A nyelvi adatok betűhív formában szerepelnek keletkezési évük feltüntetésével. A szerző fő forrásként GEORG HELLER Comitatus Bereghiensis című munkáját (1983) használta,

adatait azonban minél több forrást, névkompendiumokat, történeti földrajzokat stb. (GYÖRFFY GYÖRGY, CSÁNKI DEZSŐ, LEHOCZKY TIVADAR, FÉNYES ELEK munkáit) kézbe véve igyekezett kiegészíteni, illetve részben saját levéltári kutatómunkájára is támaszkodott. A gazdag történeti adatsor közlésében kettős célkitűzés vezette: törekedett egyrészt a nevek természetes változásának a bemutatására, másrészt pedig a 19–20. századi magyar, csehszlovák, szovjet és ukrán nevekkal megkísérelte a hivatalos helységnévadó tevékenység hatását és eredményeit is érzékeltetni.

A névfejtő részek bizonyítják a szerzőnek a szakirodalomban való jártasságát. Az etimologizálás alapját KISS LAJOS a helynevek történetét a legkorábbi adataiktól kezdve egészen a 20. századig végigkövető nagyívű munkája, a Földrajzi nevek etimológiai szótára (FNESz.) adta, ezt azonban a szerző szükség esetén további információkkal, módosításokkal egészítette ki, sőt igyekezett bemutatni az ukrán szakirodalomban megjelent névmagyarázatokot is. A névtörténeti adatok, névtani fejtegetések mellett sok esetben egy-egy településről településtörténeti és művelődéstörténeti adalékokat is olvashatunk, mint például *Kisbisztra* (74), *Kisbresztó* (74), *Szerencsfalva* (128) esetében.

2.3. A szótárt lapozgatva az olvasónak a személynévi eredetű településnevek igen magas aránya tűnhet szembe. A Bereg megyei személynévi eredetű településnevek között legnagyobb számban a személynévi előtaggal összetett magyar helynevek fordulnak elő, de a személynévből való településnév-alkotás további strukturális típusai (a metonímia, a képzés) is megfigyelhetők. E kétrészes helynevek szerkezetére az jellemző, hogy első névrészükben a birtokos neve szerepel, amely — a keletkezés idejétől is függően — kereszt- vagy családnév egyaránt lehet. Második névrészként pedig leggyakrabban a *falva* és a *ház* fajtajelölő földrajzi köznévi áll, s a névrészek grammatikailag jelölt birtokos jelzős szerkezetet alkotnak, mint például *Ardanhaza* (1378), *Bábfalva* (1478), *Balofalva* (1570), *Chepanfelde* (1248/1393), *Chedfalva* (1446), *Chomborteluke* (1327), *Deskófalva* (1600), *Ervinfalva* (1882), *Fejérágostonfalva* (1600), *Floriahaza* (1341), *Gergelyfalva* (1600), *Mátyásfalva* (1600), *Puznyákfalva* (1600), *Uszkofalva* (1598) (vö. 16, 17, 20, 33, 35, 36, 39, 45, 46, 49, 52, 95, 119, 142) esetében. E néhány helységnév felvillantásával is világosan kirajzolódik e névtípus Bereg megyei elterjedtsége, amely nyilvánvalóan a tudatos telepítő politikának is következménye. A kétrészes, személynév + földrajzi köznévi szerkezetű településnevek az egész magyar településnév-rendszerben igen nagy gyakoriságot mutatnak a 13. századot követően, elsősorban a különféle gazdasági és társadalmi változásoknak köszönhetően (például birtokok adományozása, osztódása stb.). A Bereg megyei névállományban a formáns nélküli, pusztai személynévi (1321: *Derzen*, 39; 1220: *Mark*, 94; 1300: *Harabur*, 54; 1332/1335: *Thihedor*, 138 stb.), valamint a képzett személynévi helynevek (1425: *Gegeri*, 53; 1333: *Iványi*, 63; 1773: *Paulova*, 112; 1649: *Petruszovica*, 114 stb.) ritkábban jelennek meg. A

példák jól mutatják, hogy a személynévhez nemcsak magyar, hanem szláv képzők is kapcsolódhattak, ami a két nyelv névrendszerének egymás mellett élését bizonyítja. E területen a magyar és a szláv névadás–névhasználat párhuzamossága a megye nemzetiségi viszonyaival van természetesen összefüggésben.

3. SEBESTYÉN ZSOLT gazdag forrásanyagot tartalmazó kötetei nemcsak a tudomány, hanem a szélesebb közönség számára is hasznos olvasmányok. E munkákat a kárpátaljai területekre vonatkoztatva hiánypótlónak tekinthetjük, mivel a szerző egyrészt teljességre törekedve történeti helynévgyűjtést ad közre e soknemzetiségű vidékről, másrészt egy adott megye településneveinek alapos etimológiai vizsgálatát végzi el. Látva ezt a gazdag, megbízható forrásanyagot önként adódik, hogy a szerzőt a munka továbbfolytatására biztassuk: igazán teljessé a kép ugyanis azáltal válhat, ha e sok szempontból izgalmas terület teljes névanyagának rendszertani feldolgozása is elkészül.

KOVÁCS ÉVA

Irodalom

- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY (1998): *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- FNESZ. = KISS LAJOS (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- HELLER, GEORG (1983): *Comitatus Bereghiensis*. Die historischen Ortsnamen von Ungarn 15. München, Universität München Finnisch-Urgisches Seminar.
- KOCÁN BÉLA (2007): Az Árpád-kori Ugocsa vármegye helyneveinek nyelvi rétegei. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk.: *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 97–112.
- KOCÁN BÉLA (2008): A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani összefüggései. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 3*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 95–105.
- MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER (1972): *Szabolcs–Szatmár megye történeti-etimológiai helységnevtára*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Városi Bizottsága.
- MIZSER LAJOS (1994): Néveredet-vizsgálatok Bereg megyében. *Névtani Értesítő 16*: 85–88.
- MIZSER LAJOS (2007): Ruszinokra utaló tulajdonnevek a 16. századi Bereg megyéből. *Névtani Értesítő 29*: 79–89.
- PÓCZOS RITA (2001): *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- RÁCZ ANITA (2005): *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

- RÁCZ ANITA (2007): *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA (2001a): *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA (2001b): *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

**RÉVAY VALÉRIA: A nyelvhasználat szintjei
a XVII–XIX. században Északkelet-Magyarországon.**

Iskolakultúra-könyvek 39. Veszprém, Gondolat Kiadó, 2010. (180 lap)

Az élő nyelv természetes állapota, hogy változatokban él. Napjaink valósága felől nézve ez a tény nyilvánvaló, annyira, hogy a 20. század második felétől egy új nyelvszemléleti mód alakult, a szociolingvisztika. A nyelv történetének leginkább valóság-hű szemlélete tehát az, amely a nyelv történetét mint a változatok történetét fogja fel, és a folyamatokat, melyek a nyelv különböző szintjein zajlanak/zajlottak, az egyes beszélőcsoportok beszédtevékenységének eredményeként mutatja be. A jelenben ez a bemutatás nem okoz különösebb nehézséget, hiszen az egyidejű nyelvi produktumok összevetése, különbségeik/egyezéseik bemutatása lehetséges.

Az időben visszafelé haladva azonban egyre kevesebb az adat, és ezekből szigorú elemző munkával kell kifejtenünk a lehetséges folyamatokat, nyelvi eseményeket. Az írásbeliség nyelvi adatai révén azonban nem csupán a közvetlen összehasonlítás, hanem a visszavetítés is elvégezhető, s ezáltal a változatok közötti különbség megragadható.

A nyelvi egységesülés, vagyis a régióktól független köznyelv kialakulása az a folyamat, melynek eredményeképpen a regionális változatok fölé boltozódik egy új változat, melyre jellemző, hogy „kiszakad a területi tagoltság kötelékéből” (BÁRCZI 1956: 396). A folyamat lezajlása nyelvenként eltérő lehet, a magyar sajtóság: előbb jött létre az írott változat („irodalmi nyelv”), mint a beszélt.

Az a humanista életszemlélet, mely a 16. század elején nemcsak a királyi udvarban jellemző, hanem (akár provinciális módon átszűrődve) a nemesi életmódot is átjárta, kialakít egy írástudó/értelmiségi réteget (deákság), mely a török elől menekülve s ezáltal szűkebb területre szorulva a nemesség számára a kultúra közvetítője lesz, s nyelvi tevékenysége egy új egységesülés felé viszi a nyelvhasználatot. Ez a nyelvhasználat a 16. század végére eljut a „van is, nincs is